

Jiří MURYC

Ostrava

K projevům polsko-české interference v pravopisu

Všude tam, kde dochází ke kontaktu nejméně dvou jazyků, dochází také k určitým projevům jazykové interference. Nejinak tomu je rovněž na území české části Těšínského Slezska (v polské terminologii označované jako tzv. *Zaolzie*), kde se v národnostně, kulturně a jazykově smíšeném prostředí stýká čeština s polštinou. Vzhledem k tomu, že zde uživatelé jazyka používají dva standardní (spisovné, nebo alespoň spisovně zamýšlené) jazykové kódy – dominantní češtinu a polštinu,¹ můžeme jazykovou situaci na tomto území označit nejen za bilingvní, ale také za diglosní, neboť kromě standardních kódů se zde (zejména v mluveném projevu) používá lokální nářeční útvar, tedy tzv. těšínské nářečí.² Těšínský dialekt je patrně jedním z nejroz-

¹ Funkčnost a společenský význam polštiny jsou na českém Těšínsku značně ohraničeny. Její prestiž se snaží udržet poměrně rozsáhlá síť základních a středních škol, společenské organizace (např. *Polski Związek Kulturalno-Oświatowy w RC*), menšinový tisk (např. „Głos Ludu”), regionální rozhlasové, resp. televizní pořady věnované polské menšině a dvojjazyčná církev. Používání spisovného polského jazyka (tzv. *języka literackiego*) je tedy omezeno jen na oficiální situace. Nicméně ani zde si tento kód mnohdy neuchovává svoji normativní podobu, přičemž komunikáty (zejména v mluveném jazyce) často inklinují k obecnějším formám polského jazyka (tzv. *średni* nebo *niski styl języka polskiego*, resp. *styl potoczny*).

² Těšínské nářečí jako mluvený kód české části Těšínska obsahuje (podobně jako ostatní dialekty) všechny příznačné nářeční znaky: typickou těšínskou výslovnost, charakteristickou slovní zásobu, jedinečnou morfológickou strukturu či specifické syntaktické jevy. Systémově je zdejší dialekt srovnatelný s polštinou: respektuje stejné mluvnické kategorie (např. subkategorie personálnosti, nikoli životnosti),

šířenějších komunikačních kódů regionu, přičemž zde plní roli obecné češtiny i polštiny.

Průvodním jazykovým jevem popisovaných komunikačních situací je fenomén označovaný jako interference. Interferenci se obecně rozumí vzájemné působení dvou (více) útvarů národního jazyka nebo dvou (více) národních jazyků. Zmíněné působení (zpravidla nežádoucí) se projevuje jak ve zvukové podobě jazyka (ve fonologické rovině jazykového systému), tak v jeho slovní zásobě (v lexikální rovině, ve frazeologii), v morfologii (slovotvorné i flexivní), v syntaxi, sémantice, ale také v pravopise, na který se v následující části zaměříme především. Dále se interference odráží nejen v užití těch kterých jazykových prostředků, ale také v jejich frekvenci, preferenci. Interferovat mohou jak jazykové prostředky, tak jejich význam či pravidla jejich používání a organizace v textu. K interferenci tedy může docházet mezi jazykem psaným a mluveným (mezi standardem a substandardem téhož národního jazyka), např. mezi kódem spisovným a teritoriálním dialektem. Interferenci může však způsobit i znalost jiného jazyka, přičemž zaznamenáváme transfery jak z báze jazyka do jazyka „cizího“ (druhého), tak obráceně – z jazyka sekundárního do primárního (Bogoczová 2001, s. 18; Černý 1996, s. 359–360; Štefánik 2004, s. 287).

Na základě rozdílů mezi příležitostnými a ustálenými odchylkami se rozlišuje statická interference, čili odchylka od norem jakéhokoli jazyka uplatňovaného bilingvním mluvčím v komunikaci, jež odráží permanentní stopy jednoho jazyka na druhém (např. trvalý přízvuk, rozšíření významu některých slov, specifické syntaktické struktury apod.), zatímco za dynamickou interferenci je považována taková odchylka od jazykové normy v mluveném a psaném projevu bilingvního jedince, která je efemérním průnikem (intruzí) druhého jazyka (např. náhodná chyba v přízvuku v důsledku uplatnění pravidel akcentu druhého jazyka) (Štefánik 2004, s. 292, 285).

zaznamenal totožné tendence k unifikaci pádových koncovek v jednotlivých deklinacích, disponuje téměř identickým inventářem hlásek a stejnými prozodickými prostředky atd. (Bogoczová 2001, s. 15).

V předkládaném příspěvku se na interferenci zaměříme jako na negativní jazykový transfer prvku struktury jednoho jazyka do druhého, který se z pohledu jazykové správnosti jeví jako chyba (Lotko 2003, s. 50), ale jehož příčinou není (pouze) slabá nedostatečná jazyková kompetence, ale spíše současná znalost dvou jazyků. Například pro Haugena je interference překrývání se dvou jazyků. Jedinec, podle něj, během procesu reprodukce prvků sekundárního jazyka (S) případně během jejich transferu do jazyka primárního (P), „vnímá a reprodukuje fonologický systém S jazyka způsobem, který je strukturálně podmíněn jeho P fonologickým systémem. Výsledkem je fonologická interference. Haugen používá termín diafónem pro popis identifikovaných variant fonémů mezi dvěma jazyky, termín diamorfém pro mezijazykové identifikované skupiny morfémů. Autor rozlišuje následující typy morfologické interference: 1. homofonická – na základě diafonické identifikace, fonetická podoba, nikoliv význam S elementu, určuje jeho transfer do P jazyka; 2. synonymická – na základě identifikace významu, nikoliv diafonické identifikace. Výsledkem dvou interferencí jsou: 1. importace – nový morfém je zaveden do jazyka s fonetickou podobou, která ukazuje diafonickou identifikaci s morfémem ve výchozím jazyce; 2. substituce – nový morfém není zaveden, ale zapůjčený lexém je přeložen pomocí redistribuce morfémů, který jazyk má” (Heinzová 1999, s. 293).

Jak již bylo řečeno, na českém Těšínsku se prolínají zejména dva národní jazyky – spisovná (resp. regionálně zabarvená) čeština a polština spolu s běžně mluvenou (obecnou) variantou češtiny a těšínským nářečím. Tvorba textů střídavě v polštině a v češtině se mnohdy neobejde bez projevů jazykové interference či jiného jazykového pochybení. Za vlastní jazykovou chybu zde budeme považovat odchýlení od jazykové normy čili od platných jazykových pravidel týkajících se jak samotných jazykových jednotek, tak jejich organizace v textu, pravidel závazných pro dané jazykové společenství a respektovaných všemi jeho členy. Takováto norma jako kodifikovaný úzus se, jak známo, dodržuje zejména v psané formě jazyka. Chybu v této souvislosti vnímáme jako porušení normy, nezáměrnou inovaci jazy-

ka či jistý jazykový šum, jejíž podstata tkví nejčastěji ve slabé jazykové kompetenci uživatele jazyka (ale také v jeho spěchu, nekázni nebo jiném selhání), a která narušuje strukturu daného textu alespoň v jedné jazykové rovině (Bogoczová 2001, s. 20–21). Ortografie sice netvoří samostatnou jazykovou rovinu (není součástí jazykového systému), ale do jisté míry souvisí s výslovností.

Za pravopis (ortografii) můžeme uznat souhrn konvenčních a kodifikovaných pravidel používání písmen, interpunkčních znamének či jiných grafických znaků při zaznamenávání zvukové (akustické) stránky jazyka (mluvené řeči) v jeho písemné podobě. Již při letmém pohledu na normativní příručky českého a polského jazyka zjistíme mezi oběma ortografickými normami řadu odlišností. Přestože jsou ortografické normy obou posuzovaných jazyků založeny především na principu morfologickém (gramaticko-historickém, etymologicko-historickém), odchylek od tohoto principu najdeme daleko více v polštině než v češtině, jak o tom píše Bogoczová (2001, s. 205). Nutno ovšem dodat, že polský jazyk často inklinuje spíše k pravopisu fonetickému (progresivnímu), což se budeme snažit doložit na některých příkladech.

V následující praktické části příspěvku se tedy pokusíme o komparativní popis písemného jazykového materiálu shromážděného v konkrétním jazykovém prostředí české části Těšínského Slezska. Naším záměrem bude na základě lingvistického rozboru prezentovat a popsat některé důležité pravopisné mechanismy, během nichž nezřídka dochází k nežádoucímu jazykovému transferu či jazykové chybě – tedy k polsko-české ortografické interferenci.

Za východisko rozboru v našem případě poslouží česky psané slohové práce studentů 1.–4. ročníků dvou středních škol s polským vyučovacím jazykem: Gymnázia s polským jazykem vyučovacím v Karvině a polských tříd Středního zdravotnického učiliště v Karvině. Celkem bylo shromážděno a posouzeno 425 slohových prací, v nichž se objevovaly nejružnější slohové útvary: od popisu, charakteristiky přes dopis, vypravování po výklad, recenzi, fejeton, reportáž a úvahu. Předmětem našeho zájmu bude vliv znalosti polské grafické

normy na produkci psaného textu v češtině. Na tomto místě však musíme zvážit, do jaké míry měla na písemný projev vliv polština, jakou roli zde sehrálo místní nářečí a nakolik byl zdrojem dané chyby mluvený jazyk či prostá neznalost ortografických pravidel.

Podle pravidel českého pravopisu u sloves (a slov od nich odvozených) s předponami *s(e)-* a *z(e)-* rozhoduje hlavně význam a nikoli výslovnost (*Pravidla českého pravopisu* 1993, s. 21). Předponu *s(-)* tedy píšeme: u sloves vyjadřujících směřování shora dolů nebo z povrchu pryč (takto se psalo zejména dříve), u sloves majících význam směřování dohromady, na jedno místo, k sobě a také v několika, výjimečných, ustálených případech.

Naproti tomu předponu *z(-)* píšeme: u dokonavých sloves utvořených od sloves nedokonavých (která vyjadřují prostou dokonavost, tedy výsledek děje základového slovesa); u dokonavých sloves utvořených od podstatných nebo přídavných jmen (která vyjadřují změnu stavu); u sloves nedokonavých utvořených příponou k slovesům dokonavým a v několika ustálených případech. Naopak pro polštinu je typický pravopis fonetický – předpona se volí podle toho, zda je následující hláska znělá či neznělá. Např.: *Marta mi sdělila*, česky: *sdělila*, polsky: *jinak*; např. *poinformowała mnie* (dále jen č. a p.); *mnogo książek było sfilmowano*, č. *mnogo knížek bylo zfilmováno*, p. *wiele książek zostało sfilmowanych*; *pod domem se zebrał dav*, č. *pod domem (u domu) se shromáždil (sebral) dav*, p. *pod domem zebrał się tłum* apod.

Předložky *s* a *z* se v české pravopisné normě rozlišují podle toho, s kterým pádem se ve větě pojí. Předložka *s (se)* se podle pravidel českého pravopisu pojí se 7. nebo se 4. pádem (v druhém případě je rozšířena jen v knižním jazyce), zatímco předložka *z(e)* se pojí vždy s 2. pádem (pouze v případech, kdy píšící považuje nutné předložkou naznačit východisko pohybu z povrchu pryč, případně po povrchu dolů, může zvolit předložku *s* resp. *se*). Polský pravopis je v tomto směru zcela přehledný, protože počítá výhradně s předložkou *z*, srov.: *akvárium z rybičkami*, č. *s rybičkami*, p. *z rybkami*; *Gymnázium z polským jazykem vyučovacím v Karvině*, č. *Gymnázium s polským ja-*

zykem vyučovacím, p. *Gimnazjum z Polskim Językiem Nauczania*; lidé se museli potýkat z různými problémy, č. *s problémy*, p. *z problemami*; první ročník jsem ukončila z dobrým prospěchem, č. *s dobrým prospěchem*, p. *z dobrym wynikiem* (z dobrými ocenami); rodiče z dítětem, č. *s dítětem*, p. *z dzieckiem*; soucítit z druhým člověkem, č. *s druhým člověkem*, p. *z drugim człowiekiem*; studánka z křišťálovou vodou, č. *s vodou*, p. *z wodą*; v zimě si ze zálibou zalyžuju, č. *se zálibou*, p. *z przyjemnością*; z dovolením nebudu uvádět své jméno, č. *s dovolením*, p. jinak; z prvním manželem se rozvedla, č. *s manželem*, p. *z mężem*; z příchodem jara, č. *s příchodem*, p. *z przyjściem* (z nadejściem); z rukou na srdci ti můžu povědět, č. *s rukou na srdci*, p. *z ręką na sercu*; z úctou, č. *s úctou*, p. *z szacunkiem*.

Pravopis *i* a *y* je v obou zkoumaných jazycích tak specifický, že uvedené chyby nemusí být nutně způsobeny vlivem interference, ale mohou být jednoduše zapříčiněny obecnou neznalostí normy. U slov převzatých z cizích jazyků jejich původní pravopisnou podobu lépe zachovává čeština (prvky cizosti při počestěném psaní). Také jejich výslovnost v polštině a češtině bývá odlišná. S *i* se tak například píší slabiky *di*, *ti*, *ni*, ačkoli se vyslovují [dy], [ty], [ny]. Pravopis tvrdého a měkkého *i* činí dvojjazyčným osobám potíže v následující případech: *do Říma, do kterého jsem triumfálně vjel já*, č. *triumfálně*, p. *tryumfalnie*; *jít do práce bez diplomu*, č. *bez diplomu*, p. *bez dyplomu*; *literární kritika*, č. *literární kritika*, p. *krytyka literacka*; *nejvíce se mi líbily piramidy*, č. *pyramidy*, p. *piramidy*; *specifikovaná část*, č. *Specifikovaná*, p. jinak; uvedený příklad je však odvozen z polského výrazu *specyficzny*; *z básně zmizela metafyzika*, č. *metafyzika*, p. *metafizyka*.

V rámci pravopisu *-i/-j*, nalezneme interferenční pravopisné chyby, které jednoznačně vyplývají z polské pravopisné a gramatické normy. Lze předpokládat, že monolingvní český žák nebo student by potíže s pravopisem následujících výrazů neměl (a pokud ano, pak jen výjimečně).

Polské pravidlo zní, že dvojhlaska typu *-ja* a *-jo* apod., se píše v jakékoli pozici ve slově pouze po ostré sykavce (tedy po *s* a *z*)

a po *c*.³ Například: *německý funkcionář*, č. *funkcionář*, p. *funkcjonariusz*; *sociální podpora*, č. *sociální*, p. *socjalny* (podobně také *sociální vědy*); *volba padla na polské gymnázium*, č. *gymnázium*, p. *gimnazjum*. Následující příklady patrně jen potvrzují neznalost ani jedné normy obou posuzovaných jazyků, přinejmenším její míšení, srov. *ve svých nejlepších dílech odhaluje důsledky protekcií*, č. *důsledky protekcií*, p. *konsekwencje protekcyj*; *nezaložené na schopnostech, ale na fukciích*, č. *funkcích*, p. *funkcjach*; *v Azii*, č. *v Asii*, p. *w Azji*; *ve svých básních kreslí uhrančivé krajiny*, č. *krajiny*, p. *krainy*; stejně: č. *Ukrajina*, p. *Ukraina*.

Rovněž v psaní velkých a malých písmen se oba posuzované jazyky značně liší, nicméně v našem případě je podstatné zmínit se především o pravopise víceslovných vlastních názvů. V souslovných vlastních jménech (také v názvech geografických, politických, názvech organizací, institucí, jedinečných výtvorů a významných událostí) se v češtině, až na některé výjimky, označují velkým písmenem jen první slova, zatímco v polštině všechny členy víceslovného názvu kromě spojek a předložek, srov.: *Česká a Slovenská Federativní republika*, č. *Česká a Slovenská federativní republika*, p. *Czeska i Słowacka Republika Federacyjna*; *Irská Republikánská Armáda*, č. *Irská republikánská armáda*, p. *Irlandzka Armia Republikańska*; *špatná politika Sovětského Svazu*, č. *Sovětského svazu*, p. *Związek Radzieckiego*; *ukončil sociologii a společenskou psychologii na Londýnské Univerzitě*, č. *na Londýnské univerzitě*, p. *na Uniwersytecie Londyńskim*.

Jiným zajímavým projevem interference ve zkoumaných textech je rovněž hranice slov v písmu. Chyby v psaní zvláště a dohromady jsou poměrně časté především v polských textech (zejména pravidla psaní záporných tvarů sloves *s ne* se tam často zaměňují s pravopisnou

³ Polská a gramatická norma je v pravopisu *-i/-j*, na rozdíl od české, přece jen složitější – rozlišuje mj. fonetickou výslovnost, užití *-i/-j* v pádových koncovkách apod. Zájemce proto odkazujeme na odbornou literaturu, např. *Nowy słownik ortograficzny* 2000, s. XIV–XVII aj.

negací polských přechodníků a přídavných jmen, resp. příslovcí). V analyzovaném materiálu jsme narazili na chybné slovesné tvary, které můžeme rozdělit do dvou základních skupin. První skupina příkladů se týká psaní sloves se zápornou *ne* (*nie*), jež se podle polské pravopisné normy píše zvlášť, srov.: *ne jsou*, č. *nejsou*, p. *nie są*; *rodiče také někdy ne mají čas*, č. *rodiče také někdy nemají čas*, p. *rodzice również niekiedy nie mają czasu*; *tento příběh ne nese s sebou skryté poselství*, č. *tento příběh nenese...*, p. *ta historia nie niesie...* Ve druhé skupině se objevily příklady chybného psaní pomocného slovesa *být* v kondicionálu. Zde se naopak jednotlivé části analytického tvaru oddělují mezerou v češtině, zatímco v polštině dochází k připojení pomocného slovesa k l-ovému základu, např. *alespoň chtělby zůstat vůdcem*, č. *chtěl by se stát alespoň vůdcem*, p. *chciałby zostać przynajmniej wodzem*; *byloby pěkné, kdyby*, č. *bylo by pěkné*, p. *byłoby pięknie*; *chtělbych ti ji někdy ukázat*, č. *chtěl bych*, p. *chciałbym*; č. *nechtěla bych, aby...*, p. *nie chciałabym, żeby...*; *mohlibychom*, č. *mohli bychom*, p. *moglibyśmy*.

Mezi výrazné rozdíly mezi češtinou a polštinou se v oblasti pravopisu řadí také psaní interpunkční tečky po číselných údajích vyjádřených číslicí. Polská pravopisná norma mj. nedovoluje psát tečku za číselný údaj vyjádřený římskou číslicí a v datu obsahujícím název měsíce vyjádřený slovy,⁴ srov.: *I D*, č. *I. D* (podobně také: *II D*, č. *II. D*); *I písemná práce*, č. *1. písemná práce*, p. *I praca pisemna*; *Kundera se narodil 1 dubna 1929*, č. *1. dubna*, p. *1 kwietnia*; *scenáristé se vracejí do dob II světové války*, č. *II. světové války*, p. *II wojny światowej*.

Z ostatních pravopisných zvláštností mezi češtinou a polštinou se zaměříme jen na některé. Například v psaní přejatých slov či výrazů cizího původu je pro polštinu typické využívání spřežek *ks* nebo *gz*,

⁴ Samozřejmě i zde v polštině nalezneme jisté výjimky: v datech psaných pouze arabskými číslicemi se tečky píší, stejně tak se píší po arabských číslicích označujících pořadové číslovky, naproti tomu za arabskými i římskými číslicemi (případně písmeny) lze napsat tečku pokud tyto znaky slouží k uvedení odstavce apod. Srov. např. *Nowy słownik ortograficzny* 2000, s. XCIX–CII.

zatímco písmeno *x* se, na rozdíl od češtiny, používá jen ve výjimečných případech. Proto následující chyby považujeme za interference: *je to pro mne úplně egzotická krajina*, č. *exotická*, p. *egzotyczna*; *v návaznosti na ni vznikl etický kodeks*, č. *kodeks*, p. *kodeks* apod. Jako zajímavé se jeví i nesprávné psaní zájmených příslovcí a spojek typu *kde*, *kdy*, *když*, v němž se zřejmě do jisté míry projevuje i mluvený nářeční kód (jeho fonetický pravopis), např.: *gde*, č. *kde*, p. *gdzie*; *gdyž*, místo č. *když*; *pacient má právo získat dostatečné informace o tom, gdy a gde bude operován*, místo č. *kdy* a *kde*.

Polština mohla mít na česky píšící studenty vliv i v míře zjednodušování souhláskových skupin na morfologickém švu. Zde je ovšem možný vliv mluveného jazyka: *egyptské vojsko*, č. *Egyptské*, p. *egipskie*; *nežili jsme sice v bohactví*, č. *bohatství*, p. *bogactwo*; *od jeho dětví*, č. *děství*, p. *dzieciństwo*; *šesnáct*, č. *šestnáct*, p. *szesnaście*. Za pravopisnou chybu lze jednoznačně považovat i chybný pravopis zkratky *například* (mohlo by jít i o substituci ve formě úplného lexikálního transferu – přejímání hotové lexikální jednotky), srov.: *jak by se mi žilo np. v Austrálii*, č. *např. (například)*, p. *np. (na przykład)*; podobně: *np. Jaroslav Vrchlický*.

* * *

Rozborem prezentovaného jazykového materiálu jsme si ověřili původní představu, že přenos (transference) prvků, pravidel a systémových jevů z jednoho jazyka bilingvní osoby do druhého může probíhat nejen ve fonetice, fonologii, morfologii, syntaxi, sémantice a lexice, ale užitím nevhodných ortografických pravidel také v pravopise. V některých případech se tak děje právě na základě již zmíněné homofonické interference, jejímž výsledkem je importace – srov. zejména pravopis předpon *s-* a *z-*, kdy polština upřednostňuje shodu s akustickou podobou (jiná pravidla, tedy směřování a dokonavost, platná v češtině, nejsou v polském jazyce vůbec zohledněna), případně v psaní předložek *s* a *z*, kdy je v polštině situace jednoznačně dána.

Pomineme-li fakt, že pravopis je, na rozdíl od jiných jazykových roviny, především záležitostí konvenční, činí zkoumaným dvojja-zyčným studentům největší problémy rozdílné pojetí fonetických a etymologicko-historických pravopisných zákonitostí, jejichž nejpatrnějším výsledkem je chybné psaní předpon *s-* a *z-*. Analýza pravopisné kompetence dvojjazyčných studentů je však těžce proveditelná také v kontextu chyb, jakých by se dopustila i monolingvální osoba. Na zřeteli musíme mít také skutečnost, že místní jazykové prostředí není symetrické (bilingvismus a diglosie) a to, že analyzované chyby mohou být dvojího druhu – vyplývají z interference, ale také z neznalosti pravopisných pravidel konkrétního jazyka.

Literatura

- Bogoczová I., 1998, *Świadomość i kompetencja językowa najmłodszej generacji Polaków na Zaolziu*, Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- Bogoczová I., 2001, *Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference*, Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- Černý J., 1996, *Dějiny lingvistiky*, Olomouc: Votobia.
- Dobrotová I., 1992, *K překladi českých geografických názvů do polštiny*, „Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Philologica” LXV, s. 171–173.
- Heinzová K., 1999, *Sociologické, lingvistické, metodologické a pedagogické aspekty bilingvismu, semilingvismu a diglosie*, [in:] *Sborník výzkumných prací ÚMSP*, díl 4., Karviná, s. 292–296.
- Język Polaków w Czechach*, [w:] *Język polski poza granicami kraju (1945–1995)*, 1997, praca zbiorowa pod red. S. Dubisza, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Jodłowski J., Taszycki W., 1983, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym*, Warszawa: Ossolineum.
- Lotko E., 1997, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Lotko E., 2003, *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, 2002, red. E. Polański, wyd. IV, Warszawa: PWN.

Pravidla českého pravopisu (s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky), 1993, 1. vyd., Praha: Academia.

Štefánik J. (red.), 2004, *Antológia bilingvizmu*, Bratislava: Academic Electronic Press.